

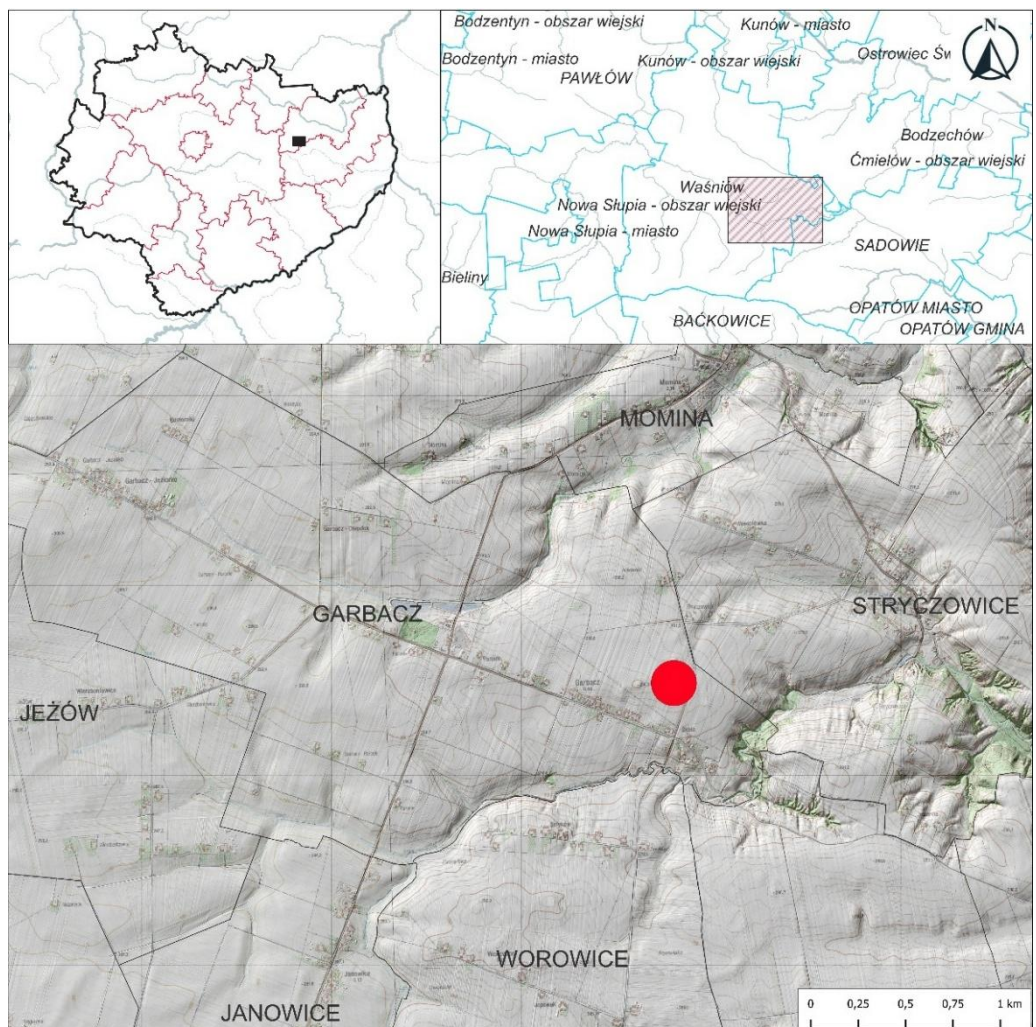
ŚWIĘTOKRZYSKI INFORMATOR ARCHEOLOGICZNY

BADANIA
NR 5/2025

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
w Kielcach
ul. Ignacego Paderewskiego 34A, 25-502 Kielce
tel. 41 330 18 00
e-mail: sekretariat@wuoż.kielce.pl

Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków
Delegatura w Sandomierzu
ul. Juliusza Słowackiego 17, 27-600 Sandomierz
tel. 15 832 30 00
e-mail: sandomierz@wuoż.kielce.pl

RATOWNICZE BADANIA WYKOPALISKOWE W MIEJSCOWOŚCI GARBACZ,
GM. WAŚNIÓW, POW. OSTROWIECKI, SEZON 2025
– KOPIEC 4B (AZP 85-69/179)

Ratownicze badania wykopaliskowe neolitycznego cmentarzyska megalitycznego w Garbaczach prowadzone są od 2017 r., z przerwą w latach 2020–2022, przez Barbarę Salacińską przy współpracy Sławomirem Salacińskim (Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie). Prace realizowane są w rejonie kopca 4B – jednego z pięciu wpisanych do rejestru zabytków województwa świętokrzyskiego jako teren neolitycznego cmentarzyska kurhanowego w miejscowości Garbacz-Skała, pod numerami 68, 69, 70, 71, 72 dział Aa decyzją z dnia 18 września

1986 roku (kopiec 4B pod nr 71).

Stanowisko w Garbaczach (archiw. Garbacz-Skała) zlokalizowane jest na Wyżynie Sandomierskiej, na terenach lessowych, na wzniesieniu (290,3 m n.p.m.) położonym w dolinie Garbutki (Garbatki).

W 2025 r. prace wykopaliskowe skoncentrowane były na kontynuacji eksploracji obiektów i warstw kulturowych, odsłoniętych i częściowo przebadanych w latach 2017–2019 w arze C3 i w ćwiartce A ara D3.

W arze C3 odsłonięto dwa obiekty nr 6, 7 – groby skrzynkowe o konstrukcji kamiennej związane z cmentarzyskiem kultury pucharów lejkowatych. Grób skrzynkowy nr 6 – eksplorowany w latach 2024-2025 – wykonany był z płaskich płyt piaskowca, zachowany fragmentarycznie w formie spągowego bruku kamiennego, zorientowanego na osi zachód-wschód. Podobnie ukierunkowany był grób skrzynkowy nr 7, wykonany również z płaskich płyt piaskowca, którymi wyłożono dno, boki i spąg i strop jamy grobowej. Skrzynia kamienna przykryta została brukiem kamiennym, pierwotnie zapewne wielowarstwowym. Wymiary jamy grobowej na poziomie spągu, bruku kamiennego, wynosiły 2×075–0,85 m. Wewnątrz skrzyni kamiennej odsłonięto fragmenty kości ludzkich – pozostałości po czaszce, fragmenty kości długich kończyn dolnych, fragment kości przedramienia i fragment miednicy. Pochówek pozbawiony był wyposażenia grobowego.

*Fot. 1 – Ar C3, prace eksploracyjne w obiekcie nr 7 (grób skrzynkowy kultury pucharów lejkowatych), na pierwszym planie obiekt nr 29 (rząd kamieni) i 30 (dolek posłupony – jarzmo).
Fot. Barbara Sałacińska.*

W arze C3 uchwycono ponadto pozostałości po konstrukcji kamiennej. Tworzyły ją pionowo posadowione, częściowo wkopane w ziemię piaskowce, część z nich została zarejestrowana w formie widocznych w planie i profilu przebarwień – „negatywów”, które można interpretować jako ślady po kamieniach. Konstrukcja składała się z dwóch fragmentarycznie zachowanych rzędów, prostopadłe do siebie usytuowanych (obiekt nr 29) – jednego o długości 0,80 m (zorientowanego na osi zachód-wschód) i drugiego – 1,5 m (na osi północ-południe). W ich północno-wschodnim narożniku odsłonięto i przebadano ślad po dolku posłupowym obłożonym kamieniami – piaskowcami, zapewne drewnianym jarzmie (obiekt nr 30). Zachowana głębokość obiektu wynosiła 0,29–0,30 m, a średnica – 0,60 m. W wypełniku odsłonięto neolityczny nieornamento-

wany fragment ceramiki, który wstępnie można łączyć z kulturą pucharów lejkowatych.

Analogiczna konstrukcja kamienna została odsłonięta w ćwiartce A ara C4 (obiekt nr 29). Na podobną formę natrafiono także w sezonie 2024 w ćwiartce C ara C4 (obiekt nr 15) z dwoma śladami po dolkach posłupowych (obiekty nr 25 – jarzmo obłożone kamieniami, oraz 24). W obiekcie nr 25 odkryto fragment nieornamentowanej ceramiki, wstępnie łączonej z epoką brązu i kulturą łuzycą. Wydaje się jednak, że takie określenie chronologiczno-kulturowe nie jest pewne, gdyż w wypełniku uchwycono ślad po norze zwierzęcej i fragment ceramiki mógł dostać się wtórnie do jego wypełnika.

Z epoką brązu łączone są dwa obiekty (nr 22 i 23), zlokalizowane blisko wyżej opisywanej konstrukcji – wstępnie określane jako niewielkie piece wapiennikarskie, które zostały wyeksplorowane w 2024 r.

Rzędy pionowo ustawionych płaskich piaskowców, w narożnikach których zarejestrowano ślady po drewnianych słupach, mogą wyznaczać zarys naziemnych konstrukcji kamienno-drewnianych – jednej lub kilku budowli, być może związanych z funkcjonowaniem cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych (?).

*Fot. 2 – Ar C4, plan, poziom II.
Fot. Barbara Sałacińska.*

Badaniami objęto południowo-zachodnią część obiektu nr 10 w arze C4, ćwiartka A. Jest to bruk kamienny, ułożony ze średniej wielkości piaskowców. Wśród kamieni nie odkryto materiału zabytkowego, który umożliwiłby chronologiczno-kulturowe datowanie tej konstrukcji. Na podstawie obserwacji stratygrafii pionowej – usytuowanie powyżej obiektu nr 29 (rząd kamienny) oraz powyżej warstwy kulturowej związanej z funkcjonowaniem cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych, oraz odmiennego charakteru wykorzystanego kamiennego surowca, w szczególności jego rozmiarów, wobec neolitycznych konstrukcji grobów skrzynkowych,

wyduje się, że konstrukcja ta nie jest związana z neolitycznym cmentarzyskiem, być może należy łączyć ją z obiektami z epoki brązu.

Zakończono eksplorację wschodniej części obiektu nr 16 (ar C4, ćwiartka A). Część zachodnia została przebadana 2019 r. Zarys obiektu zaczął rysować się poniżej warstwy kulturowej nr 4, na głębokości ok. 0,50–0,70 m od powierzchni ziemi. Posiadał on wielowarstwowe wypełnisko, w którym odkryto pojedyncze, niecharakterystyczne fragmenty ceramiki, pojedyncze łuski z krzemienia czekoladowego oraz trapezową wkładkę sierpową z krzemienia czekoladowego. Przy spągu obiektu odsłonięto kilka kamieni (piaskowców), zapewne utwardzających dno jamy. Spąg obiektu odsłonięto na głębokości 2,45 m od powierzchni ziemi. Był to zapewne wczesnoneolityczny obiekt zasobowy, który wstępnie związany jest z kulturami cyklu wstęgowego. Należy łączyć go z funkcjonowaniem osady, która istniała przed cmentarzyskiem megalitycznym kultury pucharów lejgowatych.

W narożniku południowo-zachodnim ćwiartki A ara C4, w metrach 1 D–E odsłonięto obiekt nr 31. Jego zarys ujawnił się poniżej warstwy kulturowej nr 3, na głębokości ok. 0,50–0,70 m od powierzchni gruntu. W partii stropowej został częściowo zniszczony przez wkop współczesny, pochodzący z XIX w., z czerwca 1828 r., identyfikowany z amatorskimi pracami wykopaliskowymi właściciela majątku w Garbacz, filozofa Józefa Gołuchowskiego (obiekt nr 19). Opisujący obiekt posiada jednorodne, mocno ciemnoszare wypełnisko, w którym odkryto pojedyncze, niecharakterystyczne drobne fragmenty ceramiki i drobne grudki polepy. W związku z odsłonięciem licznych kamieni średniej wielkości (piaskowce) w jego wypełnisku dokończenie jego eksploracji planowane jest w następnym sezonie. Dalsze badania wyjaśnią zapewne jego przynależność chronologiczno-kulturową oraz funkcję. Wstępnie interpretowany może być jako wczesnoneolityczny obiekt osadowy. Zastanawiająca jest jednak obecność licznych piaskowców w jego wypełnisku, która nasuwa możliwość pełnienia innej funkcji, jako zawalonego kamieniami wejścia do grobu niszowego z późnego neolitu.

W ćwiartce A ara C4, w metrach 1–2 D–F, poniżej obiektu nr 10, odsłonięto dwa rzędy kamieni, usytuowane prostopadle w stosunku do siebie, wykonane z pionowo ustawionych, lekko zagłębionych piaskowców (obiekt nr 28), analogiczną do konstrukcji obiektu nr 29 w arze C3 i przebadanej w sezonie ubiegłym (obiekt nr 15, ar C3, ćwiartka C).

Fot. 3 – Ar C4, ćw. A, obiekt nr 31 (poziom IV) oraz obiekt nr 16 (poziom VI) wraz z profilem zachodnim ćwiartki A ara C4. Fot. Barbara Salacińska.

Należy podkreślić, że sezon 2025, ze względu na panującą suszę hydrologiczną, był pierwszym od 2017 r. bardzo trudnym sezonem pod względem eksploracji. Otwieranie wykopów, zdejmowanie warstwy zasypiskowej, prowadzono ręcznie ze względu na płytko położone konstrukcje kamienne, odsłonięte, a następnie przykryte agrowłókniną w latach 2017–2019. Podłoże lessowe pokazało swoje prawdziwe geologiczne oblicze i dobitnie udowodniło, że less, jest pod względem geologicznym skałą. Wbicie szpadla w podłoże odbywało się z ogromnym wysiłkiem. Prace te zajęły znaczną część dni, trwały dłużej niż planowano, pomimo sprawdzonej i doświadczonej na tym stanowisku ekipy. Eksploracja w obrębie obiektów, warstw kulturowych, odczyszczanie konstrukcji kamiennych odbywało się także przy ogromnym wysiłku. Nie pomagało zraszanie, prowadzone na bieżąco, ani zlewianie wodą rejonu, który planowany był do eksploracji w dniu następnym. Ze względu na szybkie wysychanie podłoża utrudniona była także możliwość identyfikacji przebiegu warstw, szczególnie w arze C3.

Grobowce i cmentarzyska megalityczne, groby skrzynkowe w obstawach kamiennych są przejawem najstarszych konstrukcji architektonicznych na ziemiach polskich. Na Wyżynie Sandomierskiej posiadają silnie zróżnicowane konstrukcje kamienno-ziemne, kamienno-drewniano-ziemne (Malice Kościelne, Pawłów, Kichary). W najbliższej okolicy zostały rozpoznane grobowce megalityczne w Broniszowicach i Stryczowicach oraz osada w Stryczowicach (badania Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie).

Rozpoznanie cmentarzyska megalitycznego kultury pucharów lejkowatych w Garbaczu jest niezmiernie ważnym elementem w badaniach związanych z rekonstrukcją krajobrazu kulturowego. Dotychczas przeprowadzone prace wykopaliskowe wskazują na jego unikatowy charakter na Wyżynie Sandomierskiej. Rozpoznano na nim dwie formy grobów skrzynkowych: wykonanych z płaskich średniej wielkości płyt piaskowca, odsłoniętych poniżej warstwy ornej, były znacznie zniszczone, zachowane w postaci spągowych partii skrzyń (wyjątek stanowi obiekt nr 7) oraz z masywnych płyt piaskowca z dość dobrze zachowanymi konstrukcjami kamiennymi, usytuowanymi znacznie głębiej od wyżej wymienionych. Najważniejszą cechą jest jednak posadowienie kilku megalitycznych cmentarzysk kultury pucharów lejkowatych (tzw. kopców), położonych blisko siebie, na jednym rozległym wyniesieniu lessowym, które mogą być interpretowane jako odrębne części jednej nekropoli.

Badania kopca 4B potwierdzają bezcenną wartość cmentarzyska kultury pucharów lejkowatych i wskazują na konieczność ochrony całego kompleksu, składającego się z pięciu kopców wpisanych do rejestru zabytków.

Niepokojące jest wprowadzanie nowoczesnych technik gospodarki rolnej, zwłaszcza wykorzystywanie maszyn nazywanych głęboszami, powodującymi głęboką uprawę, ich zasięg dochodzi do 80 cm poniżej poziomu ziemi, czyli do poziomu, na którym w 2023 r. odsłonięte zostały spągi grobów skrzynkowych kultury pucharów lejkowatych. Upowszechnienie się tej techniki uprawy jest bardzo dużym niebezpieczeństwem dla zachowania dziedzictwa archeologicznego, wymaga szybkiej interwencji,

a w wypadku cmentarzyska megalitycznego w Garbaczu i pozostałych kopców – wyłączenia ich spod uprawy. Wysokość kopców, w momencie ich odkrycia w 1970 r. przez Jerzego Tomasza Bąbla, wynosiła 1,5-2 m, obecnie są one coraz słabiej widoczne w terenie. Wykonana w 2017 r. mapa wysokościowa wskazywała, że wysokość kopca 4B wynosi 0,40 m. Dotychczas przeprowadzone badania ratownicze, potwierdzają bardzo duży stopień zniszczenia kopca 4B, spowodowanego współczesną gospodarką rolniczą (ekspansywną orką talerzową) – konstrukcje kamienne uwidoczniają się już na głębokości 10 cm poniżej powierzchni ziemi.

Odsłonięte konstrukcje kamienne, do których budowy wykorzystano masywne bloki kamienne, tworzące unikatowe konstrukcje grobowe, związane są z cmentarzyskami kultury pucharów lejkowatych na Wyżynie Sandomierskiej. Stanowią niezwykle ważne ogniwo w badaniach nad megalitycznym obrzędkiem pogrzebowym neolitycznych społeczności kultury pucharów lejkowatych, stwierdzonym na cmentarzyskach położonych w Stryczowicach i Broniszowicach, i stanowią bezcenną w skali europejskiej, zachowaną strukturę neolitycznych cmentarzysk megalitycznych, związanych z bezpośrednim zapleczem nie tylko dla społeczności neolitycznych osad kultury pucharów lejkowatych, ale także dla wybranych z tych społeczności górników, eksploatujących krzemień pasiasty w kompleksie kopalń w Krzemionkach pod Ostrowcem Świętokrzyskim.

Barbara Sałacińska

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ORCID: 0000-0001-6126-397X

Sławomir Sałaciński

Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ORCID: 0000-0002-0767-8979